

1.01

UDK 355.40(497.1):94(450Trst)"1945/1954"

Prejeto 11. 4. 2012

Nevenka Troha*

Delovanje Ozne in Uprave države varnosti (UDV)¹ na območju Cone A Julijske krajine in Cone A Svobodnega tržaškega ozemlja

IZVLEČEK

Članek obravnava delovanje Oddelka za zaščito naroda (Ozna), varnostno-obveščevalne službe jugoslovanskega osvobodilnega gibanja in nato jugoslovanske države, in njene naslednice, Uprave državne varnosti (UDV), na območju Cone A Julijske krajine in Cone A Svobodnega tržaškega ozemlja. Dejstvo je, da je Ozna odigrala eno ključnih vlog v času štiridesetdnevne jugoslovanske zasedbe celotne Julijske krajine (1. maj–12. junij 1945), ko se je marsikdaj postavila tudi nad oblastne in politične organe. Po umiku jugoslovanske vojske je v coni A, kjer je upravo prevzela anglo-ameriška Zavezniška vojaška uprava, ohranila velik del svojega sistema in ga seveda prilagodila razmeram. Če verjamemo podatkom, da je v Trstu v skoraj desetletnem povojnem obdobju, torej do vrnitve italijanskih oblasti po podpisu Spomenice o soglasju oktobra 1954, delovalo nekaj tisoč obveščevalcev različnih držav, so bili prav obveščevalci jugoslovanske Ozne/UDV nedvomno med najbolj številnimi in tudi aktivnimi.

Ključne besede: Cona A Julijske krajine, Cona A Svobodnega tržaškega ozemlja, Oddelek za zaščito naroda (Ozna), Uprava državne varnosti (UDV), Komunistična partija Svobodnega tržaškega ozemlja

ABSTRACT

ACTIVITIES OF THE DEPARTMENT FOR THE PROTECTION OF PEOPLE AND STATE SECURITY ADMINISTRATION IN THE TERRITORY OF ZONES A OF VENEZIA GIULIA AND FREE TERRITORY OF TRIESTE

The following article focuses on the activities of the Department for the Protection of People (hereinafter Ozna), the security and intelligence service of the Yugoslav liberation movement and subsequently the Yugoslav state, and its successor State Security Administration (hereinafter UDV) in the territory of Zones A of Venezia Giulia and Free Territory of Trieste. It is a fact that Ozna played one of the key roles during the forty-day Yugoslav occupation of the whole

* **Dr., znanstvena svetnica, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana; e-naslov: nevenka.troha@inz.si**

¹ Oddelek za zaščito naroda – kratica OZNA – je bila varnostno-obveščevalna služba FLRJ. Leta 1946 je bila razdeljena na civilni in vojaški oddelek; nastala sta civilna Uprava državne varnosti, bolj znana po srbohrvaški kratici UDBA (Uprava državne bezbednosti) in vojaška Kontraobveščevalna služba – KOS. Ta je bil leta 1955 preoblikovan v Organ varnosti, UDV pa leta 1966 v Službo državne varnosti – SDV.

Venezia Giulia (1 May – 12 June 1945), when it was often more important than even the authorities and political bodies. After the Yugoslav Army retreated, a significant part of its system, adapted to the new circumstances, naturally, was preserved in Zone A, where the administration was taken over by the Anglo-American Allied military administration. If we believe the information that during the almost ten-year post-war period (until the reinstatement of the Italian authorities after the signing of the London Memorandum in October 1954) a couple thousand informants of various states were active in Trieste, the agents of the Yugoslav Ozna/UDV were undoubtedly among the most numerous and active.

Key words: Zone A of Venezia Giulia, Zone A of Free Territory of Trieste, Department for the Protection of People (Ozna), State Security Administration (UDV), Communist Party of the Free Territory of Trieste

Jugoslovansko in v njegovem okviru slovensko osvobodilno gibanje je že med drugo svetovno vojno zahtevalo spremembo jugoslovansko-italijanske meje. Na območju Primorske in Istre oziroma Julijske krajine so tudi zato poleg vojaških in političnih organov slovenskega, hrvaškega in italijanskega osvobodilnega gibanja intenzivno delovale razne obveščevalne službe, med katerimi je bil tudi jugoslovanski Oddelek za zaščito naroda (Ozna). Posebna pozornost je bila namenjena Trstu, saj so ocenjevali, da je ključen za državno pripadnost celotnega območja.

Medvojnemu ilegalnemu delovanju je sledilo legalno in pollegalno delovanje Ozne v kratkem obdobju jugoslovanske zasedbe celotne Julijske krajine v času od 1. maja do 12. junija 1945. Teh štirideset dni je bila najpomembnejši člen represivnega aparata jugoslovanskih zasedbenih oblasti. To vlogo sta Ozna in od marca 1946 njena naslednica Uprava državne varnosti ohranili v Coni B Julijske krajine in Coni B Svobodnega tržaškega ozemlja, ki sta bili pod jugoslovansko vojaško upravo, medtem ko sta v coni A pod anglo-ameriško Zavezniško vojaško upravo znova ilegalno delovali kot obveščevalni službi, a ne več osvobodilnega gibanja, temveč sosednje države.

Potem ko so čete slovenskega IX. korpusa in 4. jugoslovanske armade 1. maja 1945 osvobodile in zasedle območje do Soče in tam vzpostavile jugoslovansko vojaško zasedbeno oblast, je imela Ozna dvojno vlogo. Prva je bila »budno čuvanje naših pridobitev in odkrivanje tistih, ki bi se hoteli okoristiti in vršiti svoje razdiralno delo«, druga pa »dosledno kaznovanje vseh vojnih zločincev«, ki je postajalo »v borbi med pristno in laži demokracijo eno najvažnejših vprašanj«.²

Slovenski arhivi ne hranijo nekaterih fondov, ki so pomembni za raziskavo delovanja Ozne v tem obdobju. Tu gre predvsem za gradivo osrednje in tržaške Ozne, ki ga hranijo srbski arhivi in je še vedno nedostopno. So se pa deli gradiva tržaške Ozne pomotoma ohranili v fondih drugih organizacij, največ političnih, ki pa so ostali v Sloveniji in jih danes hrani Arhiv Republike Slovenije.

² Arhiv Republike Slovenije (ARS), fond Republiški sekretariat za notranje zadeve SR Slovenije (AS 1931), 301/34, Odsek za oblast IX. korpusa, 2. sekcija. Dopis namestnika načelnika Ozne za IX. korpus J. Sluge, 26. 4. 1945.

Kljub pomanjkanju virov lahko z veliko verjetnostjo sklepamo, da so bili zaradi posebnega pomena, ki ga je imel Trst, organi Ozne v Trstu neposredno podrejeni vrhovom jugoslovanske Ozne. Iz virov je tudi razvidno, da tržaška Ozna ni bila podrejena članu Politbiroja Centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije Borisu Kraigherju, ki je takrat kot ključni predstavnik slovenskih in jugoslovanskih oblasti deloval v Trstu, saj je ta za razrešitev pomembnejših problemov moral posredovati pri načelniku Ozne za Slovenijo Ivanu Mačku Matiji.³ Še manj so imeli na Ozno kakršen koli vpliv drugi tamkajšnji jugoslovanski predstavniki. Poveden je dopis javnega tožilca za Goriško Mirka Šlibarja svojemu nadrejenemu, javnemu tožilcu za Slovensko primorje in Trst Stanku Peterinu: »V tvojem pismu je tudi odstavek, ki govori o neupravičenih in neumestnih aretacijah po organih Ozne. Ti moram sporočiti edino to, da za te stvari ne morem odgovarjati, kajti sam veš in sam si mi svetoval, naj se v te zadeve ne vtikam. /.../ Radi tega takih stvari ne morem preprečiti vse dotlej, dokler vprašanje privolitve za aretacije ne bo urejeno.«⁴ Vpliva na delovanje tržaške Ozne ni imel niti predsednik slovenske vlade Boris Kidrič, ki se je pri teh vprašanjih tako kot Kraigher obračal na Ivana Mačka.⁵ Ne razpolagam pa s podatki, kako so tekle povezave med vrhovoma slovenske in jugoslovanske Ozne.

Maja 1945 je Oddelek Ozne za Trst vodil major Stanislav Runko-Mišo. Mesto Trst so razdelili na štiri okraje, katerim so kot peti okraj priključili Tržič. Okraje so vodili pooblaščenec.⁶ Ti so morali nadrejenim organom pošiljati 14-dnevna delovna poročila, iz katerih je moralo biti »razvidno konkretizirano do najmanjših podrobnosti delovanje reakcije z označbo virov in osebnih podatkov; istočasno pa naznačite vaše ukrepe odnosno vaše direktive: provokacije, vrinjenci, zaupniki, aretacije, zasliševanja itd. na kakšen način se je pristopilo na delo k reševanju odnosno uničilo sovražno delovanje.« Mesečna politična poročila pa so morala pokazati celotno sliko sovražnega delovanja, navesti so morali tudi dobre in slabe strani delovanja »naših civilnih oblasti«.⁷

Arhiv Republike Slovenije hrani del gradiva 3. okraja Ozne Trst, iz katerega lahko sklepamo na podobno organiziranost drugje. Pooblaščenec 3. okraja Niko Kavčič je 12. maja 1945 poročal, da so naredili nov načrt razdelitve dela. Od takrat sta delovala dva referata, prvi je spremljal jugoslovansko reakcijo in duhovščino, drugi pa gestapo, sodelavce britanske obveščevalne službe Intelligence Service, italijansko reakcijo in drugo reakcijo.⁸ V tem okraju je 7. maja delovalo šest pripad-

³ ARS, fond Boris Kraigher (AS 1529), šk. 1. Depesa B. Kraigherja I. Mačku št. 238, 11. 5. 1945.

⁴ ARS, AS 1529, šk. 1. Pismo M. Šlibarja S. Peterinu, 6. 6. 1945.

⁵ ARS, fond Centralni komite Komunistične partije Slovenije (AS 1487), ae 995. Pismo B. Kidriča B. Kraigherju, 10. 5. 1945.

⁶ ARS, AS 1931, 301/55, Ozna za okrožje Trst. Organizacijsko poročilo (od 7. 5. do 13. 5.) 2. odseka Ozne za Trst, 13. 5. 1945.

⁷ ARS, AS 1931, 301/55, Ozna za okrožje Trst. Navodilo okrajnim pooblaščenecem Ozne, 23. 5. 1945.

⁸ ARS, fond Gradivo informacijskih služb (AS 1584), ae 43. Organizacijsko poročilo 3. okraja Ozne Trst, 12. 5. 1945.

nikov Ozne, 9. maja pa že devet. Dodeljenih jim je bilo tudi deset pripadnikov Knoja,⁹ ki so jih uporabljali pri aretacijah. Ker pa so z množičnimi aretacijami prenehali že po prvem tednu zasedbe, so jih pet že 9. maja poslali nazaj v njihovo enoto.¹⁰ 22. maja pa je v okraju poleg pooblaščenca in namestnika delovalo deset pomočnikov, ki si imeli skupaj 27 zaupnikov, ti pa svoje informatorje.¹¹ V vseh organizacijah OF in partije je bil eden od članov odgovoren za obveščevalno delo in je bil dnevno povezan z organi Ozne. Obenem je tudi pokrajinski partijski komite zadolžil podrejene, da morajo z vsemi močmi pomagati Ozni.¹²

Iz poročil o položaju naj bi organi Ozne, pa tudi oblastne in politične institucije dobili podatke za svoje nadaljnje delovanje. Tako je Oddelek Ozne za Trst za teden od 7. do 13. maja 1945 poročal, da so Slovenci zelo navdušeni nad prihodom Titovih čet v mesto, medtem ko »ostali Tržčani oportunistično gledajo na prihod naših čet ter stoje ob strani, ker se boje slovenskega nacionalizma. Izražajo pa večje simpatije do Sovjetske zveze.« Civilno prebivalstvo je bilo zelo nedisciplinirano, krivec za to pa je bila »italijanska reakcija, po katere navodilu prebivalstvo ignorira odredbe Komande mesta Trst«. Veliko ljudi je ponoči skrivaj odhajalo v čolnih prek Soče, pred trgovinami pa so bile dolge vrste čakajočih. Med zavezniškimi vojaki naj bi krožile vesti, da bo »v kratkem spopad med našimi in zavezniškimi vojaki ter da bodo Trst oni predali Italijanom in da čez dva meseca ne bo več sledu o Titu«. Poročajo tudi o potrosnih listkih, v katerih se »norčujejo iz naše civilne oblasti in vojske. /.../ Naše prebivalstvo in italijanski proletariat« naj bi izražalo mišljenje, »da naši oblastni organi preobzirno postopajo s fašističnimi zločinci in da bi se tozadevno kaznovanje moralo poostriti«. Poročilo sklenejo z ugotovitvijo, da »podtalna reakcionarna propaganda trdi, da je naša vojska brez vsake kulture, da na njej ni nič vojaškega, da ta vojska prinaša s seboj siromaštvo in da bo Trst postal barbarsko mesto, če ne bo postal spet italijanski, kar bi se zgodilo samo v slučaju, če bi prevzeli oblast zapadni zavezniki«.¹³

Obveščevalka Ozne je 11. maja 1945 zapisala: »Ko sem stala v vrsti med ženskami pred pekarno za kruh, so se one med seboj med drugim takole razgovarjale. Angleži v Trstu so povedali, da je Anglija že poslala pet tovornih parnikov hrane za Titovo demokratično Jugoslavijo in zlasti za Trst. Sedaj bomo videle, ali bodo kaj dali tudi nam ali le svojim ljudem, Slovencem. /.../ To je vrag, da so ti ljudje dosegli 'naš Trst'. Upamo, da bomo v kratkem rešeni te slovenske pesti, saj so to obljubili Angleži.«¹⁴

Medtem ko naj bi bili Tržčani med nemško okupacijo »absolutno disciplinirani«, pa »sedanja nediscipliniranost in kršenje policijske ure meji na sabotažo«.¹⁵

⁹ Korpus narodne osvoboditve Jugoslavije.

¹⁰ ARS, AS 1584, ae 43. Organizacijsko poročilo 3. okraja Ozne Trst, 7. 5. 1945; isto, 9. 5. 1945.

¹¹ ARS, AS 1584, ae 43. Organizacijsko poročilo 3. okraja Ozne Trst, 22. 5. 1945.

¹² ARS, AS 1584, ae 43, Organizacijsko poročilo 3. okraja Ozne Trst, 9. 5. 1945.

¹³ ARS, AS 1931, 301/55, Ozna za okrožje Trst. Politično poročilo (od 7. 5. do 13. 5.) Oddelka Ozne za Trst, 13. 5. 1945.

¹⁴ ARS, AS 1584, ae 114. Poročilo 3. sektorja Ozne Trst, 11. 5. 1945.

¹⁵ ARS, AS 1584, ae 85. Poročilo 3. sektorja Ozne Trst, 9. 5. 1945.

Mnogi so tudi skrivali ljudi: »Po izpovedi zaupnikov se nahaja precej fašistov skritih po tržaških stavbah. Ti ljudje se stalno preseljujejo iz poslopja v poslopje. Kretajo se po mestu v večernih urah, kar potrjujejo osebe, ki so jih že videle.«¹⁶ Srednji meščanski sloj naj bi »vedno bolj razširjal govorice, da se pod krinko demokracije oziroma socializma skriva čisti slovenski nacionalizem.«¹⁷ V poročilu Ozne Trst z 9. maja 1945 najdemo tudi zapis: »Ljudstvo kaže velike simpatije do Sovjetske Rusije.«¹⁸

Jugoslovanske oblasti so kmalu ugotovile, da jim nekateri ukrepi škodujejo. Eden takih so bile zaplembe dragocenosti in denarja v času, ko so se jugoslovanske enote v začetku junija 1945 pripravljale na umik iz poznejše Cone A Julijske krajine in tako tudi iz Trsta. Boris Kraigher je zaradi tega ostro protestiral, saj bi se vodstvo Ozne moralo zavedati, da »zapuščamo svojo zemljo vsaj formalno zaveznikom, ne pa, da se umikamo pred sovražnikom ali da plenimo sovražniku okupirano deželo, od koder se umikamo.«¹⁹ Predsedniku slovenske vlade Borisu Kidriču pa je med drugim sporočil: »To je panika. Prepreči take direktive. /.../ Ozna je najhujši plačkaš in se ji nihče ne upa upreti.«²⁰

Naloga Ozne je bila tudi »dosledno kaznovanje vseh vojnih zločincev.«²¹ Osrednje vodstvo je jugoslovanski vojaški upravi v Julijski krajini zato poslalo naslednja navodila: »Vse sovražne elemente je treba zapreti in predati Ozni, da uvede postopek. Držite se principa, da za izvedbo gornjih nalog ne uvajate začetkom prevelike demokracije, ker je lažje kasneje dati širšo, kot jo ožiti.«²² »Takoј čistiti, toda ne na nacionalni bazi, temveč na bazi fašizma.«²³

Organi Ozne so izvajali aretacije in zaslišanja dejanskih ali domnevnih sodelavcev fašizma in okupatorja ter tudi odločali, kdo med njimi bo izpuščen, poslan v taborišče vojnih ujetnikov ali v zapore in kdo bo usmrčen. Prve dni maja je tako vodstvo Ozne izdalo naslednja navodila: »Za kaznovanje vojnih zločincev se mora ustanoviti komisija, katera naj takoj začne z raziskavo napram istim in katere naj naša policija takoj aretira, da se ne odtegnejo zasluženi kazni. To ne bo težko, ker imamo več ali manj celotni seznam istih. /.../ Aretacije, posebno ljudi, ki so samo osumljeni, naj bodo kolikor mogoče tajne, da ne dajemo vtisa okupatorske inkvizicije. Jetniki naj dobivajo redno hrano in ležišča. Sorodnikom istih naj se pove, v katerem zaporu se nahajajo in naj se jim dovoljuje preskrbitev perila in hrane, da se s tem olajša tudi naša aprovizacija. /.../ Delo naše linije naj bo načrtano po pravilih

¹⁶ ARS, AS 1584, ae 85. Poročilo 3. sektorja Ozne Trst, 11. 5. 1945.

¹⁷ ARS, AS 1584, ae 85. Poročilo 3. sektorja Ozne Trst, 18. 5. 1945.

¹⁸ ARS, AS 1584, ae 85. Poročilo 3. sektorja Ozne Trst, 9. 5. 1945.

¹⁹ ARS, AS 1584, šk. 45. Depeša B. Kraigherja CK KPS, 7. 6. 1945.

²⁰ ARS, AS 1529, šk. 1. Depeša B. Kraigherja B. Kidriču, 7. 6. 1945.

²¹ ARS, AS 1931, 301/34, Odsek za oblast IX. korpusa, 2. sekcija. Dopis J. Sluge, 26. 4. 1945.

²² ARS, AS 1529, šk. 1. Depeša CK KPS Obkom KPS za Slovensko primorje, 30. 4. 1945.

²³ Te navedbe se pojavljajo v več depešah, npr. AS 1589, Centralni komite Zveze komunistov Slovenije, ae 91. Depeši CK KPS Obkom KPS za Slovensko primorje, 29. in 30. 4. 1945; depeši CK KPS B. Kraigherju, 30. 4. in 1. 5. 1945.

mednarodnega prava.«²⁴ Vendar pa se teh navodil niso držali niti pri aretacijah niti pri ravnanju z zaporniki. Tako je pooblaščenec 3. sektorja Ozne v Trstu v poročilu priznal, da so aretirali dosti ljudi, ki »niso bili nič krivi, medtem ko pravi krivci ostajajo zunaj«.²⁵

Prijave o dejanskih ali domnevnih krivcih so pošiljali zlasti politični in oblastni organi, veliko prijav pa je bilo tudi anonimnih. V poročilu tržaške Ozne 18. maja 1945 preberemo: »Sam Škedenj, katerega lahko smatramo kot center proletarskega dela Trsta, je pokazal, da je pripravljen očistiti svoje vrste fašističnih elementov in imamo take slučaje, ko je delavstvo odstranilo svoje mojstre in predelavce, kakor tudi uradnike, ki so kot fašisti zasedli najboljša mesta. S številnimi dopisi na obtožnicah potrjujejo, da razumejo pomen borbe, kakor tudi razumejo, da je težje priborjeno svobodo obdržati, kakor si jo priboriti.«²⁶

Ozna je takoj po osvoboditvi prevzela tržaške zapore Coroneo, ki jih je nato 1. junija predala Narodni zaščiti, ki je med jugoslovansko zasedbo izvajala naloge policije. Poleg Ozne in Narodne zaščite, ki je aretacije izvajala po nalogu prve, so aretacije vojakov in drugih oboroženih oseb izvajale tudi vojaške enote.²⁷ Aretacije so bile najbolj množične med 2. in 8. majem 1945.²⁸ Predstavniki jugoslovanskih civilnih oblasti in političnih organizacij v Trstu in v Ljubljani so se namreč kmalu zavedeli škode, ki so jo aretacije in usmrtitve povzročile ugledu jugoslovanskih oblasti pri zahodnih zaveznikih in v Italiji, zato so skušali tako ostre ukrepe preprečiti. Boris Kidrič je že 10. maja 1945 pisal Kraigherju: »Danes sem slišal, da Ozna še zmeraj ne razume položaja in še vedno na debelo zapira, zlasti med goriškimi Italijani. Ukreni hitro vse potrebno in razloži ljudem politično situacijo. Jaz bom še danes ponovno govoril z Matijo (načelnikom slovenske Ozne Ivanom Mačkom, op. a.). Zavedati se moramo, da nam te vrste napake lahko trenutno največ škodijo, ker predstavljajo sploh osnovno nevarnost, ki nam lahko zapacka vse, zlasti če se bo mednarodni položaj še kaj poslabšal.«²⁹ Kraigher je od Mačka tudi zahteval, da mu načelnik Ozne Trst Stanislav Runko vsak dan poroča o aretacijah in o položaju nasploh.³⁰ Posredovanje je bilo uspešno, saj je 20. maja 1945 Runko Kraigherja obvestil o Mačkovi direktivi, da morajo rajonski odbori prenehati z aretacijami vseh tistih, ki so se »ogrešili do osvoboditve Trsta«, in da je treba izpustiti še več ljudi.³¹

V Narodni zaščiti, vojaških enotah in Ozni je bilo veliko nepravilnosti in zlorab položaja, samovoljnih zaplemb, rekvizicij in aretacij, mučenja zapornikov ter nekaj

²⁴ ARS, AS 1931, 301/55, Ozna za okrožje Trst. Poročilo o splošni situaciji, prve dni maja 1945.

²⁵ ARS, AS 1584, ae 85. Poročilo 3. sektorja Ozne Trst, 9. 5. 1945.

²⁶ ARS, AS 1931, 301/55, Ozna za okrožje Trst. Poročilo, 18. 5. 1945.

²⁷ ARS, AS 1584, ae 85. Poročilo 3. sektorja Ozne Trst, 9. 5. 1945; ae 62. Razni obrazci, fond PNOO (AS 1818), fasc. 29. Poročilo S. Peterina, 7. 7. 1945.

²⁸ ARS, AS 1584, ae 43. Dopis 3. sektorja Ozne majorju Mišu, 9. 5. 1945.

²⁹ ARS, AS 1487, ae 995. Pismo B. Kidriča B. Kraigherju, 10. 5. 1945.

³⁰ ARS, AS 1529, šk. 1. Depeša št. 238 B. Kraigherja CK KPS, I. Mačku, 11. 5. 1945.

³¹ ARS, AS 1584, ae 127. Dopis S. Runka B. Kraigherju, 20. 5. 1945; ae 85. Poročilo 3. sektorja Ozne Trst, 9. in 11. 5. 1945; ae 140. Seznam Odbora za iskanje internirancev v Jugoslaviji, 17. 12. 1945.

usmrstitev. V poročilu 3. sektorja Ozne z dne 6. maja 1945 najdemo zapis, da mnogi »na svoje vojaške dolžnosti enostavno pozabljajo in čim ima orožje, že misli, da je policaj in njegovo glavno opravilo aretacije«. ³² Zaradi zlorabe položaja so več članov Narodne zaščite in Ozne za to pristojni jugoslovanski organi zaprli in obsodili na nekaj let zapor. Obsodili so tudi več pripadnikov jugoslovanske vojske, med njimi tudi Italijane. ³³

Tiste, ki so jih zadržali v zaporih, pa tudi nekatere, ki so bili v nekaj dneh usmrčeni, so zaslišali že na sedežih sektorjev Ozne. Veliko ljudi so izpustili takoj ali v nekaj dneh po aretaciji. Obveščevalec Ozne je že 6. maja med drugim zapisal: »Ljudje se pritožujejo, da se je izpustilo že več oseb, ki imajo težke zločine na vesti in pripominjajo, da naj se jih brez nadaljnega ostro sodi, tudi če so pomanjkljivi podatki, ker so bili aretirani iz tehtnih razlogov.« ³⁴ Isti dan pa je v poročilu Ozne navedeno naslednje: »Praksa pri našem, kakor pri nadaljnjem zaslišanju je pokazala, da je prvenstvene važnosti široka obveščevalna mreža, ker bomo le preko nje v stanju dobiti potrebne podatke. Zaradi tega vas obveščamo, da naj na mestu, kjer se vrše glavna zaslišanja, osumljenci nikakor ne izpuščajo, ker bomo mi za vse ponovno poiskali potrebne podatke. /.../ Mi smo doslej zaslišali in tudi odposlali naprej 70 ljudi. /.../ Pri delu se predvsem opiramo na našo zaupniško mrežo, ki smo jo in jo razvijamo prek naših masovnih organizacij. Stalno dnevno zvezo imamo z okrožnim odborom OF in partijo. Na naših zaslišanjih ne jemljemo ljudem nobenih dokumentov, razen denarja in še to le v primerih, če imamo v rokah trdne dokaze o sovražnem delovanju dotičnika. O zaplenjenem denarju vodimo točno evidenco in smo do sedaj zaplenili okrog 59.000 lir. Na zasliševalni poli je bilo to tudi omenjeno. Za enkrat denarja še nismo uporabljali, namen pa ga imamo, bodisi pri delu samem ali za naše lastne potrebe.« ³⁵

Potem ko so konec maja 1945 prevzeli vodenje preiskave, so javni tožilci ugovarjali, da so bile ovadbe dostikrat nepopolne, za nekatere osumljene pa dokumentacije sploh ni bilo, zato so morali veliko oseb izpustiti. Javni tožilec za Goriško okrožje je tako svojemu nadrejenemu poročal, da so jim organi Ozne predali 23 osumljencev, od katerih »je bila za 16 osumljencev podana ovadba, in sicer le nekaj kratek zapisnik o zaslišanju obdolženca in redkih prič s pristavkom, 'da se nahaja originalna obtožba pri njih.'! Pripomniti pa je treba, da je za 6 oseb od teh 16 osumljencev ta ovadba tako nepopolna in redkobesedna, da bi na podlagi teh ovadb morali osumljence izpustiti. Za nadaljnjih 7 osumljencev pa še do danes nismo prejeli nobenega materiala, kljub temu, da so nam vsi organi zatrjevali, da bodo material takoj poslali.« ³⁶

³² ARS, AS 1584, ae 41. Poročilo 3. sektorja Ozne Trst, 6. 5. 1945.

³³ Arhiv Ministrstva za pravosodje (dalje AMP). Seznam državljanov STO, ki so kazni prestali, bili pomiloščeni ali pogojno izpuščeni.

³⁴ ARS, AS 1584, ae 41. Poročilo 3. sektorja Ozne Trst, 6. 5. 1945.

³⁵ ARS, AS 1584, ae 41. Poročilo 3. sektorja Ozne Trst, 6. 5. 1945; ae 130. Nalogi za aretacije; ae 131. Drobci seznamov aretiranih 3. sektorja Ozne Trst za čas od 13. do 22. 5. 1945.

³⁶ ARS, fond PNOO 2 (AS 1582), m. 3. Dopis M. Šlibarja S. Peterinu, 16. 6. 1945.

Boris Kraigher je 11. maja 1945 posredoval za zaprte člane Narodnoosvobodilnega odbora Julijske krajine.³⁷ V dopisu je tudi zapisal: »Po podatkih, ki smo jih dobili, so vsi zgoraj navedeni v Trstu vedno veljali za antifašiste. Zato je nujno, da se njihove zadeve takoj razišče in se jih, kolikor niso ničesar krivi, izpusti.«³⁸ Načelnik Ozne Trst, Stanislav Runko, je 13. maja odgovoril, da bodo tisti, ki so v njihovih zaporih, isti dan izpuščeni, da pa sta bila dva s Kraigherjevega seznama, in sicer Carmine Zito in Steno Pirnetti, »pred nedavnim likvidirana«, in priložil zapisnika zaslišanj. V zapisniku zaslišanja Carmina Zita lahko preberemo oznako: »Potuhnjen, zakrknjen tip«, v zapisniku zaslišanja Stena Pirnettija pa: »Nervozen, tipičen avantgardist, zakrknjen, zagrizen. Želi in upa, da bo Trst skoro iztrgan iz naših rok in prišel v okvir Italije.«³⁹ Iz posredovanja predsednika Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora za Slovensko primorje in Trst Franceta Bevka, ki ga je 2. novembra 1945 poslal predsedniku slovenske vlade Kidriču, izvemo, da je bil Carmine Zito skupaj s še petimi bančnimi uslužbenci aretiran na podlagi seznama, najdenega na kvesturi, po katerem so imeli pravico za posest orožja v službenih prostorih.⁴⁰ Steno Pirnetti pa je bil poročnik Mestne straže in pripadnik enot italijanskega odporiškega Korpusa prostovoljcev svobode.⁴¹

Okrožni odbor OF za Goriško pa je junija 1945 posredoval za 75 zaprtih anti-fašistov in za 36 karabinerjev, ki naj bi sodelovali z osvobodilnim gibanjem. Organi Ozne so jim odgovorili 29. junija, da so nekatere že izpustili, nekaj pa bo še izpuščenih iz zaporov v Ajdovščini. Posredovanje pa je bilo neuspešno za dva člana goriškega Narodnoosvobodilnega odbora,⁴² Licurga Olivija in Ernesta Sverzettija, ki sta bila, kot je razvidno iz evidence zapora Ozne v Ljubljani, 30. decembra 1945 od tam odpeljana in sta pogrešana.⁴³

Aretirane pripadnike oboroženih enot so poslali v taborišča vojnih ujetnikov, z izjemo tistih, ki so bili usmrčeni v nekaj dneh po aretaciji ali pa so bili osumljeni vojnih zločinov, sodelovanja z okupatorji ipd. Ti so bili, tako kot aretirani civilisti, obravnavani kot politični zaporniki in predani Ozni, tisti, ki so bili osumljeni kaznivih dejanj, za katera je bilo pristojno vojaško sodišče, pa vojaškim organom.⁴⁴ V seznamih osumljenih najdemo navedbe, kot so: skvadriski, vohuni kvesture, denuncianti, fašisti, SS,⁴⁵ sodelavci SS, vohuni SS, sodelavci okupatorja, policijski

³⁷ Comitato di liberazione nazionale Giuliano, CLNG, vodstvo italijanskega odporišstva v Trstu.

³⁸ ARS, AS 1584, ae 126. Dopis B. Kraigherja J. Slugi, 11. 5. 1945.

³⁹ ARS, AS 1584, ae 126. Dopis S. Runka B. Kraigherju, 13. 5. 1945, z zapisnikom zaslišanja, 12. 5. 1945.

⁴⁰ ARS, AS 1589, šk. 52. Pismo F. Bevka B. Kidriču, 2. 11. 1945.

⁴¹ Corpo Volontari della Libertà, CVL. AS 1584, ae 466.

⁴² Comitato di liberazione nazionale Goriziano, vodstvo italijanskega odporišstva v Gorici.

⁴³ ARS, AS 1584, ae 137. Posredovanje okrožnega odbora OF za Goriško in odgovor vodstva Ozne, 29. 6. 1945; AS 1931, 218/10. Seznami pripornikov UDV za Slovenijo, registri.

⁴⁴ ARS, AS 1851, fasc. 121. Pismo senata pri komandi Goriškega vojnega področja pooblaščenca Ozne pri Komandi mesta Gorica, 10. 5. 1945.

⁴⁵ Schutzstaffel (slovensko zaščitni vod), paravojaška organizacija nemške nacistične stranke. Pripadnike SS so izsolali za popolno zvestobo in poslušnost Hitlerju ter brezobzirnost do nasprotnikov.

agenti, OVRA,⁴⁶ člani X MAS,⁴⁷ domobranci, fašistična milica, črne brigade, ova-duhi partizanov, banda Collotti,⁴⁸ udeleženci rastrellamentov.⁴⁹

O Italijanih in ljubljanskih zaporih Ozne imamo podatke v zapornih knjigah, v katerih se poleg njihovega vpisa navaja tudi datum odhoda iz zapora. Drobce najdemo še v registrskih knjigah Ozne.⁵⁰ Vsaj nekateri zaporniki, ki so bili zaprti v preiskovalnih zaporih Ozne v Jugoslaviji, so bili sojeni pred vojaškimi ali ljudskimi sodišči in nato v kazenskih taboriščih ali v zaporih. Kazensko taborišče je bilo tudi v slovenskem delu cone B. Več kot sto zaprtih Goričanov in Tržičanov pa je bilo pozimi 1945/1946 odpeljanih iz zaporov Ozne v Ljubljani in so pogrešani.⁵¹

Drugo obdobje delovanja Ozne in njene naslednice UDV v Coni A Julijske krajine se je začelo 12. junija 1945, ko je tam upravo prevzela anglo-ameriška Zavezniška vojaška uprava. Ozna se je vrnila v »najstrožjo ilegalo« in obenem ohranila velik del zaupniške mreže. Da je bilo to območje za jugoslovanske oblasti še vedno zelo pomembno, nam kaže podatek, da se je načelnik Ozne za Primorsko Veri Winkler 24. aprila 1946 v Divači, kjer je imel takrat sedež, srečal s članom 1. odseka osrednje Ozne. Ta se je hotel srečati tudi z Borisom Kraigherjem, da bi se o njem pogovoril o »raznih tukajšnjih naših ustanovah«.⁵² Nimam podatkov, ali je do tega srečanja tudi dejansko prišlo.

Delovanje Ozne v coni A je kmalu opazila britanska obveščevalna služba, ki je že oktobra 1945 začela zasledovati njene pripadnike. Winkler je zato zahteval strogo konspiracijo, in to ne le v Ozni, marveč tudi v drugih organih, npr. v partiji, kjer so delovali obveščevalci Ozne. V pismu Kraigherju je 19. marca 1946 zapisal, da so bili prav zaradi pomanjkljive konspiracije razkrinkani pripadniki Ozne, ki so se udeležili partijskega tečaja.⁵³ Od načelnika Ozne za Slovenijo Ivana Mačka je

⁴⁶ Tajna politična policija v času fašističnega režima. Njena kratica ima več razlag: Opera Volontaria di Repressione Antifascista, Organizzazione di Vigilanza e Repressione dell'Antifascismo, Organo di Vigilanza dei Reati Antistatali.

⁴⁷ X MAS je bila posebna enota italijanske kraljeve mornarice, ki je po kapitulaciji Italije prešla v sestav vojske Italijanske socialne republike. Njeni oddelki so skupaj z nemškimi enotami sodelovali v akcijah proti partizanom, tudi bitki v Trnovskem gozdu januarja 1945 in nato v obsežnih represalijah po njej. Marca 1945 je bila enota na zahtevo Nemcev umaknjena iz Operacijske cone Jadransko primorje.

⁴⁸ Gaetano Collotti je s samo 22 leti leta 1942 postal namestnik komisarja Posebnega inšpektorata javne varnosti v Trstu. Po kapitulaciji Italije je inšpektorat nadaljeval z delom. V njegovem okviru je pod vodstvom Collottija delovala mobilna enota, ki je skupaj z Nemci izvajala akcije proti osvobodilnemu gibanju in se odlikovala tudi pri aretacijah Judov. Collotti je bil tudi eden najbolj krutih mučiteljev v zaporih Posebnega inšpektorata v Trstu.

⁴⁹ ARS, AS 1584, ae 128. Seznam predlogov za aretacije, 7. 5. 1945; ae 129. Seznam osumljenih fašizma, konec aprila 1945; AS 1818, poseben ovoj. Seznami oseb, predvidenih za aretacije. Rastrellamenti so italijanski izraz za vojaško čiščenje terena.

⁵⁰ ARS, AS 1931, 218/10. Seznami pripornikov UDV za Slovenijo; registri.

⁵¹ AS 1931, 218/10. Seznami pripornikov UDV za Slovenijo; registri; AMP, m. navodila za izvajanje kazni. Dopis Poverjeništvu PNOO, odseka za pobijanje kriminalitete vsem okrajnim NOO, 30. 12. 1945.

⁵² ARS, AS 1584, ae 63. Pismo V. Winklerja B. Kraigherju, 24. 4. 1946.

⁵³ ARS, AS 1584, ae 63. Pismo V. Winklerja B. Babiču, 4. 2. 1946; Pismo V. Winklerja B. Kraigherju, 19. 3. 1946.

zahteval zamenjavo dotedanjega kadra, »ki je do skrajnosti kompromitiran. /.../ Večina mojih ljudi je dnevno zasledovana in jim vse težje uspeva otresati se bande. /.../ Torej po žrtvah v Škednju⁵⁴ smo mi na vrsti z razliko, da za nas ne bo tako veličastnega pogreba.«⁵⁵ Zaradi nevarnosti razkritja se je tudi sam aprila 1946 iz Trsta umaknil v Divačo.⁵⁶

V organizacijskem pogledu je v obeh conah Julijske krajine poleg oddelka Ozne Trst deloval tudi oddelek Ozne za Tržaško okrožje, ki je obsegal okraje Ajdovščina, Idrija, Cerklje, Tolmin, Bovec, Kobarid, Kanal, Grgar, Dornberk, Postojna, Ilirska Bistrica, Sežana, Hrpelje–Kozina, Koper, Piran in Izola. Njegov načelnik, Jožko Grahor, je konec junija 1945 ocenil, da je zaupniška mreža v okraju Devin Nabrežina precej močna, medtem ko v Sežani in okolici naj ne bi bila »kos trenutnim zahtevam«, v sektorju ob razmejitveni črti med obema conama v okolici Divače še ni bila »zadosti razpredena«, bila pa je močna na Miljah in okolici, v sektorju Lokve–Bazovica pa je še ni bilo.⁵⁷ Konec julija so imeli tamkajšnji okrajni pooblaščenec tridnevno konferenco, na kateri so poleg političnega pregleda položaja v svetu in doma obravnavali tudi poročila o položaju v posameznem okraju, dobili smernice za delo, obravnavali pa so tudi »lik Oznovca«.⁵⁸

Ozna je delovala tudi v Videmski pokrajini, ki ni bila vključena v cono A, hkrati pa je bila problematična zaradi delovanja paravojaških italijanskih organizacij. Anglo-Američani so na tem območju za primer vojaškega spopada z Jugoslavijo zbirali nekatere vojaške enote, med njimi jugoslovanske četnike. Winkler je februarja 1946 poročal Kraigherju: »Sestal sem se z Bogotom.⁵⁹ Po poročilih, ki jih je on prejel, pravi, da se koncentracija Poljakov vrši že 14 dni, a da ni nikjer opaziti agresivnih namenov. Pravi, da iz vsega tega ne bo nič. V Vidmu je opaziti precej poljskih vojakov v angleških uniformah brez kakršnih znakov, ki bi označevali narodnost. Spoznati jih je kot Poljake edino po govorici. Glavnina formacije verjetno 1. divizije se nahaja v Codroipu (40 km južno od Vidma).«⁶⁰

Velika večina gradiva o delovanju Ozne/UDV v Coni A Julijske krajine, Coni A Svobodnega tržaškega ozemlja in v Videmski pokrajini je v dveh fondih Arhiva Republike Slovenije. Del se je ohranil med gradivom projugoslovanskih političnih

⁵⁴ Dan po prihodu mednarodne razmejitvene komisije, 10. marca 1946, je v Škednju prišlo do najhujšega incidenta med Civilno policijo ZVU in ljudmi, ki so zagovarjali priključitev k Jugoslaviji. Na stopnicah pred cerkvijo so se zbrali ljudje, da bi obranili jugoslovansko zastavo, ki je visela na zvoniku in so jo hoteli pripadniki Civilne policije sneti. Po začetnih zapletih se je množica približal tovorni avtomobil s policisti, eden od njih je ustrelil z brzostrelko v zrak, takoj nato pa so začeli streljati v množico. Ubili so dva demonstranta, 22 pa so jih ranili.

⁵⁵ ARS, AS 1584, ae 63. Pismo V. Winklerja B. Kraigherju, 19. 3. 1946.

⁵⁶ ARS, AS 1584, ae 63. Pismo V. Winklerja B. Kraigherju, 16. 3. 1946.

⁵⁷ ARS, AS 1931, šk. 1064. Organizacijsko poročilo Oddelka Ozne za Tržaško okrožje, 26. 6. 1945.

⁵⁸ ARS, AS 1931, šk. 1064. Poročilo 2. odseka Oddelka Ozne za Tržaško okrožje Načelstvu Ozne za Slovenijo, 22. 7. 1945.

⁵⁹ Njegove identitete nisem uspela odkriti.

⁶⁰ ARS, AS 1584, ae 63. Pismo V. Winklerja B. Kraigherju.

organizacij, ki so delovale v obeh conah A in v Benečiji, in ki ga je Zgodovinski arhiv Centralnega komiteja ZKS prevzel v času med 26. novembrom 1952 in 15. januarjem 1953. To gradivo je bilo leta 1990 skupaj z drugim gradivom tega arhiva predano Arhivu Republike Slovenije in je zdaj v fondu, ki nosi oznako AS 1584. Slovenska Služba državne varnosti je leta 1976 pripravila popis svojega arhivskega gradiva, ki ga je poslala v vednost predsedniku Centralnega komiteja ZKS Francetu Popitu. Večina gradiva, ki ga zasledimo v tem popisu, je Slovenska obveščevalno varnostna organizacija, SOVA, v preteklih letih izročila Arhivu Republike Slovenije in je zdaj v fondu z oznako AS 1931. Nekatere drobce najdemo tudi v drugih fondih.

Na temelju ohranjenega gradiva lahko ugotovimo, da je bilo delovanje Ozne/UDV v coni A zelo razvejeno. Spremljala je delovanje tržaške, goriške in videmske kvesture, Zavezniško vojaško upravo in njeno Civilno policijo, ameriški in britanski konzulat v Trstu, obveščevalno službo britanske armade Field Security Section (FSS) in obveščevalno službo ameriške armade Counter Intelligence Corps (CIC). Njeni obveščevalci so delovali v vseh večjih podjetjih, uredništvih časopisov itd. Intenzivno so spremljali tamkajšnjo slovensko politično emigracijo, pa tudi taborišča tako jugoslovanskih političnih emigrantov kot istrskih Italijanov. Iz podatkov popisa iz leta 1976 je razvidno tudi, da so spremljali vse tamkajšnje politične stranke. To gradivo, kakor tudi gradivo goriške, tržaške in videmske škofije, ni bilo predano Arhivu Republike Slovenije, niti ga ni med tistim, ki so ga formalno predali arhivu, a ga še vedno hrani Slovenska obveščevalno varnostna organizacija. Predano pa je bilo gradivo Vidalijevega obveščevalnega centra, ki je deloval v Trstu po objavi resolucije Informbiroja junija 1948.⁶¹

O Zavezniški vojaški upravi najdemo podatke obveščevalcev UDV o njeni formaciji, razdelitev po sekcijah, shemo upravne in teritorialne razdelitve Korpusa policijskih sil Julijske krajine, posamezna kratka poročila o delovanju Urada za socialno skrbstvo (Welfare Division), podatke o oskrbi beguncev, nekaj mesečnih poročil, ki jih je pripravljala šef civilne uprave ZVU, poročilo o delu repatriacijskega centra v Trstu. Med gradivom je tudi elaborat o odnosih med italijansko in ameriško obveščevalno službo v Coni A Svobodnega tržaškega ozemlja iz avgusta 1950. V njem obveščevalec ugotavlja, da sta bili v medsebojnem nesoglasju zlasti potem, ko so se po sprejetju resolucije Informbiroja spremenili odnosi med ZDA in Jugoslavijo. Še slabši so bili odnosi med Italijani in Britanci.⁶²

Ozna oz. UDV sta intenzivno spremljali tudi delovanje zavezniške Civilne policije. Poleg sheme, organizacije, teritorialne razdelitve, pravilnikov, razglasov in odredb, navodil za prehod preko blokov na demarkacijski črti, predpisov in ukrepov v zvezi z mejo so jugoslovanski obveščevalci izdelali tudi podrobní popis njenih

⁶¹ ARS, AS, evidence gradiva fonda 1931. Popis, poslan Francetu Popitu, je v fondu AS 1589. Vittorio Vidali je bil po objavi resolucije Informbiroja junija 1948 in razcepu Komunistične partije STO vodja prosovjetske komunistične partije v coni A STO.

⁶² ARS, AS 1931, šk. 1061. Elaborat Odnosi med italijansko in ameriško obveščevalno službo v STO-ju, 9. 8. 1950.

pripadnikov, ki obsega kar 115 strani. Ohranjena so tudi poročila več agentov, ki so delovali znotraj policije.⁶³

UDV je zasledovala tudi delo Kriminalnopolreiskovalnega urada (Criminal Investigation Department, CID), ki je bil del Civilne policije. Urad je spremljal tudi ilegalno delovanje političnih skupin, emigrante in druge tujce in tesno sodeloval z britansko, ameriško in italijansko obveščevalno službo.⁶⁴ Poleg seznama članov in podatkov o strukturi in agentih gradivo vsebuje tudi podatke o zaslišanih protifašistov in ukaz o nadzoru članov Izvršilnega odbora Komunistične partije STO.⁶⁵ Med parlamentarnimi volitvami v Italiji aprila 1948 je CID med drugim zasliševal člane Slovansko-italijanske antifašistične unije in aktiviste sindikalnih organizacij, ki so med zaslišanji morali tudi prebrati obširno listo z imeni posameznih oseb in označiti tiste, ki so jih poznali. O teh so jih nato podrobno spraševali. Obveščevalci UDV so ocenjevali, da so s tem skušali prestrašiti ljudi in jim vzbuditi občutek, da jih policija nadzira in da ima vrsto podatkov o njihovem zasebnem in političnem življenju.⁶⁶

V gradivu o delovanju britanske FSS, ki se je v Trstu imenovala tudi Tržaška varnostna služba (Trieste Security Service), so podatki o njeni organizaciji in načinu dela, organih, javkah in sestajanju agenture.⁶⁷ Poleti 1952 naj bi v njej delovalo 150 oseb. Preiskovalni odsek je imel svoje celice v zaporu na Svetem Justu v Trstu, kamor so odvedli tiste, ki so jih zalotili pri »špijonaži ali kontrašpijonaži«.⁶⁸ Obveščevalec UDV, ki je deloval znotraj FSS, v poročilu navaja: »Naloge, ki jih prejemam pri FSS-u so v tem, da zbiram podatke o Vidalijevi partiji, vojaške podatke o Jugoslaviji, podatke o neofašističnem gibanju in po možnosti podatke o UDV. Te naloge prejemam direktno od Rexa⁶⁹ in Bushbyja. Ravno tako me sprašujejo o iredentistih in CLN-u. Stike z Rexom in ostalimi imam po navadi v podoficirski menzi. /.../ Dajejo mi tudi naloge, da ugotovim, kdo so agenti UDV in da vršim nadzorovanje nad begunci.«⁷⁰

FSS je seveda delovala tudi v con B. Aprila 1952 je njen obveščevalec, ki pa je kot dvojni agent dejansko delal za UDV, dobil nalogo, da poroča o političnem položaju v con B, vplivu novega načina gospodarstva,⁷¹ izvedel pa naj bi tudi, »kdo je vodja ilegalne obveščevalne organizacije Vidalijeve KP v Jugoslaviji in con B«, o procesih proti pristašem Informbiroja na Reki, zbral podatke o »dislokaciji enot JLA, številčnem stanju, komandnem kadru, oficirjih KOS-a, orožju, obleki, vrsti političnega izobraževanja, o utrdbah na obali, vrsti orožja, številu plovnih enot, raderskih napravah«.⁷²

⁶³ ARS, AS 1931, šk. 1109. Popisi gradiva Civilna policija v STO za časa ZVU.

⁶⁴ ARS, AS 1931, šk. 1132. Kriminalno preiskovalni oddelek CID, 20. 12. 1948.

⁶⁵ ARS, AS 1931, šk. 1132. Popis dokumentov CID Trst.

⁶⁶ ARS, AS 1931, šk. 1132. Ispitivanja antifašista sa strane CID-a, 27. 4. 1948.

⁶⁷ ARS, AS 1931, šk. 1128. Popis gradiva : Angleška OS v Italiji – FSS.

⁶⁸ ARS, AS 1931, šk. 1128. Poročilo o FSS, poletje 1952.

⁶⁹ Šef operacijskega odseka.

⁷⁰ ARS, AS 1931, šk. 1128. Poročilo o FSS, poletje 1952.

⁷¹ Junija 1950 je bilo v Jugoslaviji uzakonjeno delavsko samoupravljanje.

⁷² ARS, AS 1931, šk. 1128. Kaj vse je zanimalo FSS.

Na konferenci vodstva Angleškega referata UDV, ki je bila 27. aprila 1953, so obravnavali delovanje britanske in ameriške obveščevalne službe. Navajajo, da imajo glede FSS v Trstu veliko podatkov o njenih dejavnostih. Poleg te splošne naloge naj bi se usmerili tudi na obdelavo oseb, »bodisi za izvršitev vrbovke ali da preko njih plasiramo agenturo v center«. Trst naj bi bil džungla, »v kateri se je treba znajti in je treba pregledati možnosti s tem, da bomo prišli na jasno, kdo so obveščevalci itd.«⁷³ Kot so ocenili na konferenci, je njihovo delo oteževalo dejstvo, da je načelnik UDV za Cono A STO Veri Winkler leta 1952 prebegnil k Britancem: »Vedeti moramo, da si je Winkler stvari izpisoval in če je od dobil v roke referat o angleški OS in ugotovil agenturo, imajo danes Angleži to v rokah.«⁷⁴

Ozna/UDV sta izdelovali tudi poročila o splošnem političnem položaju v Julijski krajini. V analizah so obravnavali dejavnosti italijanske vlade do Julijske krajine, tudi njene finančne prispevke, italijansko propagando glede Istre in Reke, delovanje Komunistične partije Italije in njen odnos do Julijske krajine, delovanje Vidalijeve KP STO in njenega obveščevalnega centra, položaj v Fronti za neodvisnost Julijske krajine, aktivnosti voditeljev »iredentističnih organizacij«, »italijanske reakcionarne stranke in organiziranje udarnih skupin znotraj njih«, delovanje »belogardističnih in fašističnih elementov med prebivalci cone A«, ustanovitev in delovanje Slovenske narodne demokracije in nato Slovenske demokratske stranke, delovanje tržaškega škofa Antonia Santina, dogajanje med obiskom mednarodne razmejitvene komisije, odpadnike iz projugoslovanskih Enotnih sindikatov, izseljevanje iz Pulja, formiranje in aktivnost Komiteja za preskrbo beguncev, težnje tujega kapitala za prodor v STO, vprašanje državljanstva STO, prevlado ameriškega vpliva nad britanskim na območju Trsta in okolice, delo italijanske gospodarske delegacije v Trstu, tendence zbliževanje Trsta in Italije, vključitev STO v Marshallov plan, center »italijanske teroristično-obveščevalnega delovanja na našem teritoriju, s sedežem v Trstu«, upravne volitve leta 1949.⁷⁵

Kot sem že omejila, gradivo o delovanju političnih strank in organizacij ni bilo predano Arhivu Republike Slovenije. Se je pa nekaj tega gradiva ohranilo v fondu z oznako AS 1584. Iz njega vidimo, da sta Ozna/UDV spremljali vse politične stranke in organizacije, tudi sindikate, mladinske organizacije itd.

Posebej intenzivno so jugoslovanski obveščevalci spremljali delovanje Komunistične partije STO, potem ko se je ta po objavi resolucije Informbiroja junija 1948 razcepila na dva dela. Velika večina članstva se je priključila informbirojevski, po voditelju Vittoriju Vidaliju imenovani tudi Vidalijevi Komunistični partiji STO. To gradivo pa je Slovenska obveščevalno varnostna agencija predala Arhivu Republike Slovenije. Mapa z naslovom Vidalijev obveščevalni center Trst, Komunistična partija Vidali obsega 409 strani. Priložen mu je uradni zaznamek 2. sektorja SDV z dne 28. julija 1972, v katerem so predlagali uničenje dveh map gradiva, ki ni bilo operativnega značaja in je bilo že »vse obdelano in zajeto v analitičnih

⁷³ ARS, AS 1931, šk. 1128. Zapisnik konference, 27. 4. 1953.

⁷⁴ ARS, AS 1931, šk. 1128. Zapisnik konference, 27. 4. 1953.

⁷⁵ ARS, AS 1931, šk. 1183. Splošna politična situacija v Julijski krajini, popis gradiva.

materialih«. Drugo gradivo naj bi ohrabili, saj »ti materiali obdelujejo delovanje KP Vidalija iz političnega in obveščevalnega vidika, dajejo celovit vpogled v takratne razmere in so pomembni za zgodovinsko proučevanje našega polpreteklega obdobja, tako iz političnega kot tudi kontraobveščevalnega vidika«. ⁷⁶

V obsežnem elaboratu z naslovom Delovanje KP Vidalija v Trstu v letih 1948–1953 sta opisana delovanje in personalni sestav njenih organov. Sledi analiza delovanja v letu 1954, ko je zaradi »spremenjene politike SZ do FLRJ – normalizacija diplomatskih odnosov, gospodarsko kulturno zbližanje itd.« –, pa tudi razdelitve STO med Italijo in Jugoslavijo v politiki Vidalijeve partije prišlo do zmede, pa tudi razcepa med slovenskimi in italijanskimi člani. V posebnem elaboratu je opisano delovanje obveščevalnega centra, ki je deloval v okviru partijskega centralnega komiteja. Njegovi obveščevalci so sprva samo poslušali ljudi, ki so prihajali iz Jugoslavije ali tja odhajali, od začetka leta 1950 pa so imeli obveščevalce tudi v Jugoslaviji in vzpostavljeno organizacijo po sekcijah. Prva sekcija, ki je delovala na Miljah, je imela nalogo, da zbira podatke o Jugoslaviji, da pridobi tamkajšnje pristaše Informbiroja in ljudi, ki so lahko tja potovali ter so po vrnitvi poročali o dogajanju. Druga sekcija je obveščevalno delovala med drugimi političnimi strankami v Trstu. O njihovem delovanju so obveščali samo politični sekretariat KP STO, v katerem so bili Vidali, Marina Bernetič, ki je vodila obe sekciji, Giovanni Postogna in Alessandro De Stradi. Obveščevalne centre so ustanovili tudi v Gorici in Vidmu, tudi te je nadzorovala Bernetičeva. Njihove naloge so bile rušenje režima v FLRJ, pomoč informbirojevskim emigrantom in organiziranje ilegalnih trojk v FLRJ, ki naj bi poleg obveščevalne dejavnosti zbirale tudi orožje. V začetku leta 1952 so po navodilih Moskve ustanovili tudi vojni komite, ki naj bi organiziral obveščevalno službo v primeru vojne, in to od jugoslovansko-avstrijske meje do Istre. ⁷⁷

Ozna/UDV sta spremljali tudi delovanje dveh majhnih levih strank, ki sta bili brez večjega vpliva, in sicer konec poletja 1945 ustanovljene Komunistične partije Italije v Julijski krajini (Partito comunista italiano della Venezia Giulia) in Anarhične federacije Julijske krajine (Federazione anarchica giuliana), ki je imela tudi sindikalno organizacijo z imenom Sindikalna obramba (Difesa sindacale della FAG). ⁷⁸

V proitalijanskem taboru je do razpustitve januarja 1947 ključno vlogo odigral CLNG, ki je nadaljeval z delovanjem tudi po vojni in je povezoval krščanske demokrate, socialiste, Stranko akcije in liberalce. Ozna/UDV sta spremljali njegovo delovanje in tudi pisanje glasila La Voce libera, v katerem naj bi vse od prve številke prevladoval vpliv Stranke akcije. ⁷⁹ Veliko prostora je časopis namenjal vprašanju t. i. fojb in deportirancev. Oktobra 1945 je obveščevalec Ozne komentiral: »Sedaj je

⁷⁶ ARS, AS 1931, šk. 1463, Vidalijev obveščevalni center Trsta. Predlog za uničenje oziroma ohranitev materiala VOS-A (št. 1312-1 INV. 139), 28. 7. 1972.

⁷⁷ ARS, AS 1931, šk. 1463, 1312-1, inv. 139. Vidalijev obveščevalni center Trst; KP Vidali.

⁷⁸ ARS, AS 1584, ae 248. Obveščevalno poročilo, 1. 9. 1945; Isto, 4. 11. 1945; Isto, 21. 1. 1946; Poročilo o zborovanju Anarchici Alabarda, 4. 11. 1945.

⁷⁹ ARS, AS 1584, ae 421. Situacijsko poročilo, 23. 7. 1945.

ta časopis ponovno odprl to vprašanje (deportirancev, op.a.) in ljudje po večini mislijo, da nobenega ne bo več nazaj. Ljudstvo je sicer zadovoljno, da se je to zgodilo fašistom, niso pa zadovoljni svojci prizadetih, ki so prepričani, da so oni nedolžni in ker ne vedo za njihovo usodo.«⁸⁰ Obveščevalci so poročali tudi o prizadevanju Stranke akcije, da bi vzpostavili sodelovanje med CLNG in italijanskimi člani Komunistične partije Julijske krajine.⁸¹ Ozna je poročala tudi o pripravah CLNG na oborožen odpor v primeru priključitve Trsta k Jugoslaviji, s katerim naj bi izsilili posredovanje zahodnih zaveznikov.⁸²

Spremljali so tudi stike CLNG z italijansko vlado in drugimi predstavniki italijanskih oblasti. Novembra 1945 poročajo o sestanku v Vidmu, na katerem so bili predstavniki CLNG, funkcionarji italijanske vlade, vojske, cerkveni dostojanstveniki in komandant divizije Osoppo. Razpravljali so o vprašanju Trsta, nevarnosti komunizma in o velikih denarnih sredstvih, ki jih je porabila Jugoslavija za svojo propagando v coni A. Dogovorili naj bi se za finančno pomoč italijanske vlade.⁸³ Veri Winkler pa je poročal o obisku vodstva CLNG v začetku leta 1946 pri vladi v Rimu, na katerem naj bi predsednik vlade Alcide de Gasperi, »zatrdil, da bo Trst ostal pod Italijo, da bo v začetku februarja prišla v naše kraje zavezniška komisija«. Menil je, da bodo »takrat Italijani nedvomno dokazali, da so za Italijo in ne za Tita«.⁸⁴

Ozna/UDV je spremljala delovanje najmočnejše proitalijanske stranke Krščanske demokracije (Partito della democrazia cristiana), v kateri naj bi že julija 1945 delovali tudi skvadristi, fašisti in vohuni.⁸⁵ Bila naj bi sicer šibka, a »strupena« organizacija, katere glavno orožje so bile provokacije in rovarjenje po Istri. Omenjajo tudi njene stike s slovenskimi političnimi emigranti v Trstu.⁸⁶ Februarja 1946 naj bi bilo na njenem sestanku rečeno: »Po prihodu Italije bomo vse tržaške komuniste in slovanske partizane poslali v Titovo Jugoslavijo, ki si jo sedaj tako želijo. Iz Trsta pa bomo izgnali tudi vse četnike, ustaše in bega, ki so se natepli tu po polomu Nemčije.«⁸⁷ Nameravali so reorganizirati, kot piše obveščevalec UDV, »razbojniško vojaško vohunske tolpe v organizirano politično skupino, ki naj bi bila kos slavokomunistom«.⁸⁸ Obveščevalci poročajo tudi o delovanju Združenja italijanskih katoliških delavcev (Associazione cattolica lavoratori italiani) in dveh študentskih organizacij, ki sta bili pod vplivom krščanskih demokratov, in sicer Centra univerzitetne akcije (Centro azione universitaria) in Združenja italijanskih študentov (Associazione studenti italiani).⁸⁹

⁸⁰ ARS, AS 1584, ae 421. Situacijsko poročilo, 25. 10. 1945.

⁸¹ ARS, AS 1584, ae 421. Situacijsko poročilo, 1. 8. 1945; Isto, 10. 12. 1945.

⁸² ARS, AS 1584, ae 177. Obveščevalno poročilo iz prefektуре, 13. 4. 1946.

⁸³ ARS, AS 1584, ae 190. Poročilo o delovanju KD, 19. 11. 1945.

⁸⁴ ARS, AS 1584, ae 63–76. Pismo V. Winklerja B. Kraigherju, pred februarjem 1946.

⁸⁵ ARS, AS 1584, ae 190. Poročilo o delovanju KD, 14. 9. 1945; ae 421. Situacijsko poročilo, 27. 7. 1945.

⁸⁶ ARS, AS 1584, ae 421. Situacijsko poročilo, 6. 8. 1945.

⁸⁷ ARS, AS 1584, ae 190. Poročilo o delovanju KD, 16. 2. 1946.

⁸⁸ ARS, AS 1584, ae 178. Obveščevalno poročilo, poleti 1946.

⁸⁹ ARS, AS 1584, ae 421. Situacijsko poročilo, 23. 7. 1945; ae 205. Poročilo o ACLI, 5. 3. 1946;

Obveščevalce Ozne/UDV je zelo zanimala bolj levo usmerjena Stranka akcije (Partito d'azione), ki so jo doživljali na dva načina. Bila jim je nasprotna, ker je zahtevala ohranitev rapalske meje in jugoslovanski režim ocenjevala kot totalitaren, hkrati pa je imela podoben odnos do fašizma kot projugoslovanska stran.⁹⁰ Poleti 1946 poročajo o ustanavljanju ilegalnih paravojaških organizacij, ki naj bi imele teroristične naloge in izzivale provokacije. Orožje naj bi dobivali iz Vidma.⁹¹ Poročilo z naslovom Tajna vojaška organizacija italijanskega nacionalističnega pokreta v Trstu je napisal obveščevalec, ki se je leta 1946 uspel infiltrirati v vodstvo Stranke akcije. Pri tem naj bi »spretno izrabil svoj poklic novinarja in bivšega oficirja RA,⁹² radi česar sem bil za strankin časopis izvor zanimivega materiala in dobil prevlado nad slabotno in neizkušeno redakcijo časopisa L'Emancipazione. V kratkem času sem zavzel vodilni položaj, s čemer sem dobil pristop v tajni krožek, kjer se je dejansko vršilo stvarno delo stranke.«⁹³

Druga leva stranka CLNG Socialistična stranka Julijske krajine (Partito socialista della Venezia Giulia) v coni A ni imela veliko vpliva. Od jeseni 1945 je v njej vse bolj prevladovala smer, ki je zastopala ustanovitev levega bloka republikancev, socialistov in Stranke akcije in se zavzemala za sodelovanje s komunisti.⁹⁴ Po podatkih obveščevalca UDV so jih Krščanski demokrati leta 1947 obtoževali, da bo nato levi blok skupaj s SIAU nastopil na prihodnjih volitvah v STO.⁹⁵

Po oceni obveščevalcev Ozne/UDV je Liberalna stranka Italije (Partito liberale italiano) združevala največje reakcionarne konservativce. Veliko skupnega je imela tudi z gibanjem Uomo qualunque, ideologija katerega je temeljila na zanikanju družbenih razredov, na množici in na vodji.⁹⁶ Oktobra 1946 so na sestanku vodij gibanja iz Gorice, Trsta in Vidma sprejeli sklep, da je treba pripraviti ljudi in jih oborožiti, obenem pa budno nadzirati resnične komuniste, da jih bodo »prve odstranili«.⁹⁷

Ozna/UDV je spremljala tudi independentistična gibanja, ki so se zavzemala za ustanovitev samostojne države Julijske krajine. Kot je menil avtor poročila o separatističnem gibanju, naj bi bil del delavskih množic sicer pripravljen sprejeti program separatistov, »a delajo napako, ker mislijo sprejeti ameriški kapital, propagirajo, da bo jamčena ljudska oblast«.⁹⁸

ae 413. Poročilo o 1. sestanku IO CAU; Poročilo Reakcionarne organizacije tržaških univerzitetnih študentov, 8. 2. 1946; Poročilo o FUCI, 20. 3. 1946.

⁹⁰ ARS, AS 1584, ae 421. Situacijsko poročilo, 5. 1. 1946.

⁹¹ ARS, AS 1584, ae 230. Poročilo o italijanski reakciji, 18. 8. 1946; ae 235. Poročilo, 31. 7. 1946.

⁹² Rdeče armade.

⁹³ ARS, AS 1931. Tajna vojaška organizacija italijanskega nacionalističnega pokreta v Trstu.

⁹⁴ ARS, AS 1584, ae 421. Situacijski poročili, 15. in 25. 10. 1945.

⁹⁵ ARS, AS 1584, ae 246. Poročilo, 1947.

⁹⁶ ARS, AS 1584, ae 242. Poročilo, 27. 2. 1946; fond Centralni komite KP STO (AS 1569), ae 213. Poročilo o Uomo qualunque, 12. 12. 1945.

⁹⁷ ARS, AS 1584, ae 230. Poročilo o italijanski reakciji, 4. 10. 1946.

⁹⁸ ARS, AS 1584, ae 214. Referat o separatističnem gibanju v Trstu, 21. 11. 1945.

Obveščevalci so še posebno spremljali italijanske paravojaške organizacije. Ena najmočnejših je bila Osoppo, ki je imela za glavno nalogo organizacijo vojaške dejavnosti. Te enote, ki jih pogosto poistovetijo s pojmom trikoloristi, ki pa je zajemal tudi druge ilegalne in pollegalne enote, so na območju Beneške Slovenije in Rezije, manj Kanalske doline že do konca leta 1945 izvedle več ropov, požigov in napadov na posamezne jugoslovanske aktiviste.⁹⁹ Že avgusta 1945 so poročali o tajni fašistični organizaciji Četa smrti (Squadra della morte), ki naj bi bila naperjena proti Slovencem in katera je imela nalogo »zasledovanje in likvidacije naših ljudi«.¹⁰⁰

Gradivo UDV o pollegalni organizaciji Divizija Gorica (Divisione Gorizia) obsega poročila o njeni ustanovitvi in delovanju v času od oktobra 1945 do junija 1946. Bila naj bi središče delovanja reakcije na Goriškem in je vodila tudi demonstracije, obveščevalno službo ter izdelovala sezname »naših simpatizerjev ter italijanskih komunistov. Najbolj se jim mudi za sabotažne grupe in Ozno.« Novembra 1945 je imela 1280 članov. Februarja 1946 je njen obveščevalni center javil obveščevalnemu centru CLN tudi naslednje: »V kraju Podgomila, približno 2 km od Grgarja na ovinku ceste proti Banjšicam, je bližnjica z zaselka Bislej. Na desni strani bližnjice, kakih 10 metrov od ceste, je prepad, ki je na vrhu zelo ozek in pokrit z dračjem. Znano je, da je bilo vanj vrženih cca 80 oseb, med njimi tudi italijanski vojaki.«¹⁰¹ Jugoslovanski obveščevalci so poročali tudi o obstoju raznih profašističnih skupin v Trstu. Ena od njih je bila Enotna fronta za obrambo italijanstva (Fronte unico per la difesa dell'italianità), ki naj bi imela približno tisoč sicer slabo oboroženih pripadnikov. Druge so bile Akcijske skvadre Mussolini (Squadre d'azione Mussolini).¹⁰² Delovale naj bi tudi Monarhistična organizacija (Organizzazione monarchica), organizacija profašistične Demokratske stranke Italije (Partito democratico italiano) in Brigada Italija (Brigata Italia), ki je bila v rokah fašistov in je dobivala denar iz strankinega centra v Milanu. Imela je štiristo privrženecv in bila povezana z drugimi skupinami. Obstajala naj bi tudi Sabotažna skupina s sto člani.¹⁰³

Ena najmočnejših je bila organizacija s kratiko OSI, za katero pa so imeli različne razlage. Obveščevalci Ozne že oktobra 1945 poročajo o njenem delovanju v Trstu, sredi novembra pa naj bi se tam že močno utrdila.¹⁰⁴ Njeno jedro so bili nekdanji člani fašistične stranke, X MAS, črnih brigad, skvadristi in policijski agenti. Njene prve večje akcije so bile med proitalijanskimi manifestacijami 3. novembra 1945, ko naj bi dve oboroženi skupini štitali zborovanje Stranke akcije. Dan prej, 2. novembra, je prišlo do spopada med njimi in protifašisti iz Svetega

⁹⁹ ARS, AS 1487, šk. 38. Poročilo obveščevalnega centra Vipavskega vojnega področja (VVP), 18. 6. 1945; šk. 39. Poročilo obveščevalnega centra 2. slovenske divizije NO, 2. 12. 1945; AS 1584, ae 230. Obveščevalno poročilo o italijanski reakciji, poleti 1946.

¹⁰⁰ ARS, AS 1487, šk. 38. Poročilo obveščevalnega centra VVP, 22. 8. 1945.

¹⁰¹ ARS, AS 1931, šk. 1183. Divisione Gorizia.

¹⁰² ARS, AS 1584, ae 230. Poročilo o italijanski reakciji, 18. 8. 1946.

¹⁰³ ARS, AS 1529, šk. 2. Poročilo Italijanske oborožene organizacije, 1946.

¹⁰⁴ ARS, AS 1584, ae 259. Kratko poročilo o OSI; ae 421. Situacijsko poročilo, 14. 12. 1945.

Jakoba, kot poročajo jugoslovanski viri, »iz katerega se je skupina izvela s popolnoma uničenim avtomobilom in polomljenimi rebri. Sedaj nameravajo preiti na individualni teror.« Zavezniki naj bi po marcu 1946 te paravojaške skupine začeli tudi oboroževati, in sicer »neselektivno različnim skupinam«. ¹⁰⁵

UDV je avgusta 1946 poročala, da je italijanska vlada, da bi obvladala položaj ob morebitni ljudski vstaji, ki bi zahtevala posredovanje Jugoslavije, v sodelovanju s Stranko akcije, Krščansko demokracijo in drugimi krogi CLNG ustanovila enotno vojaško organizacijo z imenom Obrambna organizacija (Organizzazione difesa). Njeno delovanje bi aktivirali zlasti zato, da bi preprečili mirno rešitev vprašanja Julijske krajine, če ta rešitev ne bi bila v skladu s težnjami Italije. ¹⁰⁶ V ta namen so združili vojaški organizaciji OSI in Osoppo, mobilizirali nove in zamenjali nekatere poveljnike z italijanskimi aktivnimi častniki. ¹⁰⁷ Obrambna organizacija naj bi v Trstu imela osem brigad po osemdeset ljudi, dvesto mitraljezov, veliko ročnih bomb in eksploziva. Kar devetdeset odstotkov njenih članov naj bi bilo fašistov in kolaboracionistov. Severno in zahodno od Tržiča naj bi organizirali obrambni pas. Oddelek v Benetkah je imel nalogo nuditi zavetje in ne bi sodeloval v vojaških akcijah. ¹⁰⁸

Prvi priseljenci so iz poznejše cone B iz različnih vzrokov na Tržaško in Goriško prihajali že med vojno. Sledili so jim tisti, ki so bežali pred Jugoslovansko armado in so bili v veliki večini aktivni sodelavci fašizma. Preseljevanje se je nadaljevalo tudi v času, ko je upravo cone B prevzela Vojna uprava Jugoslovanske armade. ¹⁰⁹ Največ so se jeseni 1945 priseljevali Italijani z Reke, za katero je bilo že tedaj skoraj dokončno odločeno, ker ni sodila v okvir rapalske meje, da bo priključena k Jugoslaviji. ¹¹⁰ Ozna naj bi imela novembra 1945 tudi točne podatke o kanalih in fašistični mreži, ki je vodila iz Trsta v Istro. ¹¹¹

Jugoslovanski obveščevalni viri so marca 1947 poročali, da je odbor istrskih beguncev sprejel program, po katerem naj bi ustanovili posebne skupine mladincev in jih poslali v Gorico in okolico, torej na območje, ki je v skladu z mirovno pogodbo ostalo v Italiji. Ti naj bi z grožnjami in ustrahovanjem dosegli »oddaljevanje čim večjega števila Slovencev s tega območja, zlasti tistih, ki so naklonjeni Jugoslaviji«. Njihova posestva naj bi nato dobili emigranti iz Istre. ¹¹²

Obveščevalci Ozne/UDV so posebej pozorno spremljali delovanje tistih Slovencev v coni A, ki niso bili naklonjeni novim jugoslovanskim oblastem. Med njimi je bila najbolj izrazita skupina političnih emigrantov iz osrednje Slovenije, ki so jih tam opazili že julija 1945. Tako je v Trst prišel Vinko Košir, četniški organizator, po rodu iz Vipavske doline, ki je zbežal iz Ljubljane. Kriv naj bi bil za in-

¹⁰⁵ ARS, AS 1584, ae 259. Kratko poročilo o OSI, 1946.

¹⁰⁶ ARS, AS 1584, ae 230. Poročilo o italijanski reakciji, 18. 8. 1946.

¹⁰⁷ ARS, AS 1584, ae 421. Situacijsko poročilo, 16. 9. 1946.

¹⁰⁸ ARS, AS 1584, ae 230. Poročilo o italijanski reakciji, 18. 8. 1946.

¹⁰⁹ ARS, AS 1487, šk. 39. Poročilo obveščevalnega centra 2. slovenske divizije NO, 16. 7. 1945.

¹¹⁰ ARS, AS 1487, šk. 39. Poročilo obveščevalnega centra 2. slovenske divizije NO, 12. 9. 1945.

¹¹¹ ARS, AS 1529, šk. 1. Pismo B. Kraigherja CK KPS, 29. 11. 1945.

¹¹² ARS, AS 1584, dodatno. Poročila o esulih, poročilo, 11. 3. 1947.

ternacije ljudi. Prišla sta tudi četnika iz Maribora Alfred Kralj in Boris Mihelič.¹¹³ Ena njihovih glavnih nalog je bila vzpostavitev povezave med begunskimi taborišči in Slovenijo, kjer je oktobra 1945 po podatkih slovenskega notranjega ministrstva delovalo 18 t. i. band s 175 možmi.¹¹⁴ V začetku avgusta 1945 naj bi emigranti v Trstu ustanovili svojo obveščevalno službo in tudi organizirali oborožene trojke, ki so odhajale v Jugoslavijo.¹¹⁵ Prihodi slovenske emigracije v cono A so bil dogovorjeni z zavezniško upravo, saj je ta potrebne kadre, zlasti za slovensko šolo, iskala tudi po begunskih taboriščih.¹¹⁶

Načelnik Ozne za Primorsko, Veri Winkler, je konec avgusta 1945 Borisu Kraigherju poslal seznam političnih emigrantov iz Slovenije, ki so se nahajali v coni A, in ob tem pripomnil: »Seznam je istočasno odgovor na dopis, ki ga je poslala upravno politična komisija PNOO javnemu tožilcu za Slovenijo. /.../ Navajali smo samo stvari, ki pridejo v poštev za objavo, novejšega, našega materiala, nismo nikjer navajali s posebnim ozirom na to, da bo šlo to iz naših rok. Za nekatere ljudi, ki so na seznamu, imamo zbranega že precej novejšega materiala, ki pride v poštev za sedanje delo. Sporoči nam takoj, če te ta stvar zanima in za katere naj ti pošljemo.«¹¹⁷

Že septembra 1945 je Ozna poročala o tem, da so v Trstu vidni predstavniki slovenske politične emigracije kot Albin Šmajd, Miloš Stare, Vladimir Žitko in major Peter Horn.¹¹⁸ Posamezniki iz emigrantskih vrst naj bi širili strupeno propagando proti Demokratični federativni Jugoslaviji in izdali brošurico Resnica o Jugoslaviji. Jeseni 1945 so se začeli pojavljati tudi letaki, ki so »blatili Jugoslavijo in našo oblast«.¹¹⁹ V Trstu je bilo avgusta 1945 tudi približno 2000 hrvaških emigrantov, ki pa so bili tam le začasno, saj se jim bivanje v coni A ni zdelo dovolj varno. Ozna je avgusta 1945 ocenjevala, da emigracija računa s hitrim zlomom novih jugoslovanskih oblasti in na vrnitev v nekaj tednih.¹²⁰ Septembra 1945 so obveščevalci poročali o tajnem obisku vodilnega v Slovenski ljudski stranki Mihe Kreka, ki je somišljenike spodbudil z izjavo, da bodo za božič že doma.¹²¹ Ozna/UDV je prestrezala tudi njihovo pošto. Tako se je v njenem arhivu ohranilo pismo Koželja iz Trsta iz konca oktobra 1945, v katerem med drugim navaja: »Danes so imeli pri nas partizani manifestacijo. Nabralo se je precej te golazni, iz vseh bližnjih krajev so zbobnani skupaj, da bi predstavljali Tržacane. /.../ Bolelo me je, ko sem videl naše zastave z zvezdo, a tisti, ki so jo nosili, so vpili po italijansko.«¹²²

¹¹³ ARS, AS 1584, ae 421. Situacijski poročili, 20. in 22. 7. 1945.

¹¹⁴ ARS, AS 1584, ae 154. Posebno poročilo Ja, 6. 9. 1945; AS 1589, depeše zvezni vladi šk. 1. Dopis Z. Poliča notranjemu ministrstvu DFJ, 13. 10. 1945.

¹¹⁵ ARS, AS 1584, ae 421. Situacijsko poročilo, 4. 8. 1945.

¹¹⁶ ARS, AS 1584, ae 63. Pismo V. Winklerja Viktorju (verjetno B. Kraigher), 25. 10. 1945.

¹¹⁷ ARS, AS 1584, ae 63. Pismo V. Winklerja Tomu; Pismo V. Winklerja B. Kraigherju, 25. 8. 1945.

¹¹⁸ ARS, AS 1584, ae 421. Situacijsko poročilo, 11. in 14. 9. 1945.

¹¹⁹ ARS, AS 1584, ae 421. Situacijska poročila za september, oktober 1945; Isto, 20. 9. 1945.

¹²⁰ ARS, AS 1584, ae 154. Poročilo JDL Jugoslovanska emigracija v Italiji, 19. 8. 1945.

¹²¹ ARS, AS 1584, ae 154. Poročilo Z. Mauser, 16. 9. 1945.

¹²² ARS, AS 1584, ae 152. Prepis pisma Koželja iz Trsta, oktober 1945.

Prve podatke o osnovanju novega slovenskega političnega gibanja v coni A je Ozna zaznala že julija 1945. Pripravljalni odbor stranke Slovenske narodne demokracije (SND) je v začetku junija 1946 sicer predložil prošnjo za potrditev stranke, kar je ZVU takoj odobrila, a je stranka kljub temu delovala v ilegali. Po podatkih UDV naj bi jim ilegalno delovanje svetovali predstavniki CIC, s katerimi so bili nekateri njeni eksponenti v tesnih stikih. S SND so bili povezani slovenski politični emigranti v coni A in Italiji, čeprav se formalno vanjo niso vključevali.¹²³ UDV je spremljala tudi delovanje Slovenske demokratske zveze, ki je bila ustanovljena 17. januarja 1947 v Gorici, na Tržaškem pa 21. decembra 1947.¹²⁴

Kot je razvidno iz registrov Ozne/UDV, so obveščevalci intenzivno spremljali številne posameznike, od pripadnikov slovenske politične emigracije do vidnih članov italijanskih strank, pa tudi sodelavce projugoslovanskih organizacij. S številko 6976 je novembra 1945 prvi zabeležen Srečko Baraga, emigrant iz Ljubljane, ki ga je ZVU imenovala za predstojnika slovenskih šol v coni A. Sledijo mu Peter Šorli, ki je pozneje ustanovil Udruženje slovenskih in hrvaških socialcev, Franjo Vrčon, urednik slovenskega Radia Trst, Andrej Uršič, pozneje urednik glasila Slovenske demokratske zveze Demokracija, Leopold Kemperle, ki je bil nato med ustanovitelji Slovenske demokratske zveze, in drugi.¹²⁵

Januarja 1946 je kot prvi vidni Italijan vpisan monsignor Giovanni Sirotti, ki je po odstopu nadškofa Frančiška Sedeja sredi tridesetih let nekaj časa upravljal goriško nadškofijo. Sledijo mu voditelji italijanskega CLNG Eduardo Puecher, Gino Palutan, Michele in Ercole Miani, Rugero Rovatti, Edoardo Marzari, pa tudi tržaški škof Antonio Santin, ki je označen kot voditelj Katoliške akcije in italijanski nacionalist. Do konca februarja 1946 so v register vpisali 11.177 oseb, med njimi 664 Italijanov iz cone A, tako tistih, ki so bili aretirani, kot onih, ki so jih samo zasledovali.

Na seznamih o predanem gradivu velike večine teh oseb ni, je pa na njem dosti članov KPI oziroma KP STO, ki so se opredelili za Informburo (Vittorio Vidali, Marina Bernetič, Giorgio Jaksetich, Mario Lizzero, Paolo Sema). Podatki o drugih pa so verjetno med gradivom o posameznikih, za katere ni imenskega popisa. Tako npr. gradivo o socialistu Brunu Pincherlu obsega tri strani. Prva je napisana jeseni 1946, naslednja po letu 1950, tretja pa maja 1951. Med drugim so ga sumili sodelovanja z britansko obveščevalno službo.¹²⁶

Med slovensko politično emigracijo v coni A so že septembra 1945 vzbudile preplah vesti, da je v Trst prispelo večje število agentov Ozne, ki jih je iskala tudi zavezniška policija.¹²⁷ Ozna je že jeseni 1945 začela z ugrabitvami najbolj izpostavljenih predstavnikov emigracije in hkrati hotela prestrašiti preostale, da bi se

¹²³ ARS, AS 1589, šk. 46. Depeša CK KPS B. Kraigherju, 22. 6. 1946; AS 1931, 600/8. Meščanske stranke na Primorskem, elaborat; AS 1584, ae 421. Poročilo, 15. 8. 1946.

¹²⁴ ARS, AS 1931, 600/8. Meščanske stranke na Primorskem, elaborat; AS 1529, šk. 7. Elaborat Vloga tržaških nacionalistov od 1. svetovne vojne do danes.

¹²⁵ ARS, AS 1931, Seznami pripornikov UDV za Slovenijo; registri.

¹²⁶ ARS, AS 1931. Mapa Bruno Pincherle.

¹²⁷ ARS, AS 1584, ae 154. Posebno poročilo Ja, 6. 9. 1945.

umaknili ali nehali delovati. Do ugrabitev je prihajalo ob belem dnevu in ugrabiteljev skoraj nikoli ni nihče oviral.¹²⁸ 26. oktobra 1945 sta bila ugrabljena Ivan Martelanc in njegova žena,¹²⁹ dan pozneje Izidor Martinjak, ki je bil pozneje izpuščen, in 22. februarja 1946 Albin Šmajd. Po njegovi ugrabitvi naj bi se položaj med emigracijo popolnoma spremenil in je obveščevalec Ozne sredi marca 1946 poročal: »Nič več ni bilo dosti slišati o kakih sestankih, videti ni bilo nikakih kurirjev iz Rima. Zbiranje po kavarnah pa je skoraj izumrlo. /.../ Samo v zadnjih 14 dneh je odšlo izmed 200 Jugoslovanov 80 Slovencev.«¹³⁰

Nekaj ugrabitev je bilo neuspešnih, tako oktobra 1945 ugrabitev Miloša Stareta, januarja 1946 Draga Petkovška, medvojnega urednika domobranskega časopisa *Vipavec*. To je preprečila Civilna policija, ki je ugrabitelje tudi aretirala.¹³¹ Ponesrečil se je poskus ugrabitve Franca Šopjanca v Trstu. Krivci so v glavnem zbežali v cono B, štiri pa je Civilna policija aretirala. Načelnik Ozne za Primorsko Winkler je marca 1946 sporočal Kraigherju: »Danes sem sprejel naslednjo depešo iz Lj. 'Sporoči Janezu, da trije Italijani iz skupine sedmih, ki je hotela ugrabiti Šopljanca Franca v Trstu in ki so pribežali na našo stran, so javili, da so dobili smernice za izvršitev aretacije od Rudija. Druge štiri so Angleži aretirali. Poskrbi, da se v prihodnje ne bodo dogajale take stvari, ki lahko povzročijo mednarodne komplikacije'.«¹³²

Znova pa je prišlo do ugrabitev po podpisu mirovne pogodbe. Marca 1947 je bil v Komnu ugrabljen Miran Engelman, konec avgusta 1947 urednik glasila SDZ *Demokracija* Andrej Uršič, in sicer ponoči na poti med Robičem in Kobaridom, ugrabljen je bil tudi Ferdinand Kalin. Ohranjen je zapisnik Uršičevega zaslišanja na ljubljanski UDV. Zadnje izjave so datirane z aprilom 1948, nato pa za njim izginе vsaka sled.¹³³

V teh letih je Ozna/UDV v coni A izvedla tudi druga nasilna dejanja. Ohranjeni so dokumenti o pričevanju na procesu v Trstu proti nekomu, ki je bil obtožen uboja poročnika fašistične milice in po letu 1945 agenta anglo-ameriške obveščevalne službe. Uboj je izvedel septembra 1946 skupaj s še dvema sodelavcema. Ker sta bili na domu osumljenega še dve ženski, so usmrtili vse tri. Likvidatorji so dobili zatočišče v Jugoslaviji.

Povzemam: dejstvo je, da je Ozna odigrala eno ključnih vlog v času štiri-desetdnevne jugoslovanske zasedbe celotne Julijske krajine, ko se je marsikdaj postavila tudi nad oblastne in politične organe. Po umiku jugoslovanske vojske je v coni A ohranila velik del svojega sistema in ga seveda prilagodila razmeram. Če verjamemo podatkom, da je v Trstu v skoraj desetletnem povojnem obdobju de-

¹²⁸ ARS, AS 1584, ae 151. Pismo L.K. (verjetno Leopold Kemperle) R. Ložarju, 31. 10. 1945.

¹²⁹ ARS, AS 1931. Osebno gradivo dr. Ivan Martelanc.

¹³⁰ ARS, AS 1584, ae 155. Poročilo poverjenika Jaraminja, 17. 3. 1946.

¹³¹ PRO, FO 371/48953 R18136/15236/92. Poročilo IC VG, 14. 11. 1945, str. 206–208; Primorski dnevnik, 19. 6. 1946.

¹³² ARS, AS 1584, ae 63. Pismo V. Winklerja B. Kraigherju, 4. 3. 1946.

¹³³ *Demokracija*, 30. 5. 1947; Arhiv SOVA, dosje Andrej Uršič.

lovalo nekaj tisoč obveščevalcev različnih držav, so bili obveščevalci jugoslovanske Ozne/UDV nedvomno med najbolj številnimi.

Nevenka Troha

ACTIVITIES OF THE DEPARTMENT FOR THE PROTECTION OF PEOPLE AND STATE
SECURITY ADMINISTRATION IN THE TERRITORY OF ZONES A OF VENEZIA GIULIA
AND FREE TERRITORY OF TRIESTE

S u m m a r y

As early as during World War II the Yugoslav and in its context the Slovenian Liberation Movement demanded that the territory of Venezia Giulia or the Primorska region (Slovenian littoral) and Istria, annexed to the Kingdom of Italy with the Treaty of Rapallo in November 1920, should be annexed to Yugoslavia. Due to these demands various intelligence services operated in the area besides the political and military organisations, among them the Slovenian Security and Intelligence Service and since the summer of 1944 its successor Department for the Protection of People (Ozna).

The interwar illegal activities were followed by legal and semi-legal operations of Ozna during the short period of the Yugoslav occupation of the whole Venezia Giulia from 1 May to 12 June 1945, when Ozna was the most important part of the repression apparatus of the Yugoslav occupation authorities. The bodies of Ozna carried out arrests and interrogations of actual or suspected collaborators of fascism and the occupiers as well as decided who would be released, sent to prisoner-of-war camps, imprisoned, or executed. Ozna and since March 1946 its successor the State Security Administration (UDV) kept performing that role in Zone B of Venezia Giulia and Zone B of Free Territory of Trieste, which were under the Yugoslav military administration. In Zone A, which was under the Anglo-American Allied military administration, these services once again operated illegally as intelligence services, no longer belonging to the liberation movement but to the neighbouring state instead. Already during the Yugoslav occupation a network of informants carrying out intelligence activities operated in Zone A. The leadership called upon them to report about the realistic general political outlook, the activities of the so-called reaction, movement of Allied units, and disposition of the population.

In Zone A of Venezia Giulia and Zone A of Free Territory of Trieste (June 1945 – October 1954) the »top secret« Yugoslav informants followed all kinds of political opponents intensely, from members of the Slovenian emigration to notable members of Italian political organisations of all political sides as well as to the adherents of pro-Yugoslav organisations. The extensive lists of persons reported about demonstrate that the network of Ozna/UDV agents indeed reached far and wide in that period. Simultaneously these agents, mostly arriving from Zone B or from Yugoslavia, also carried out abductions of notable persons, especially representatives of the Slovenian emigration.

The list of materials kept in the UDV archives, drawn up in 1976, shows that UDV was especially interested in the intelligence services of states active in this territory (especially Italy, United States and Great Britain); general political situation in Venezia Giulia and Free Territory of Trieste; activities of the Allied Civilian Police; Yugoslav emigration in Italy; camps of Istrian Italians in the Trieste and Goriška regions; activities of Slovenian Democratic Union and other »non-communist« Slovenian political parties and groups; National Liberation Committee of Venezia Giulia and parties included in it; Italian right-wing parties; Communist Party of Italy; operations of semi-legal military formations like Divisione Gorizia, for example; and, naturally, after the Cominform dispute also the Cominform Communist Party of Free Territory of Trieste and its intelligence centre in Trieste.